

NIEMCEWICZ JULIAN URSYN – poeta, myśliciel, satyryk, dramatopisarz, powieściopisarz, pamiętnikarz, działacz polityczny i kulturalny pol. oświecenia, ur. 16 II 1758 w Skokach k. Brześcia Litewskiego, zm. 21 V 1841 w Paryżu.

Pochodził z zamożnej rodziny ziemiańskiej. Ojciec związany był z rodziną Czartoryskich. W latach 1770–1777 N. uczył się w warszawskiej Szkole Rycerskiej, którą ukończył jako porucznik. Został adiutantem A. K. Czartoryskiego i zamieszkał w Warszawie, następnie w Puławach. Towarzyszył księciu w podróżach krajowych i zagranicznych (Austria, Holandia, Włochy, Francja, Anglia), zdobywał wiedzę, pogłębiał kulturę, wykonywał zlecenia Czartoryskiego związane z jego aktywnością polityczną. Z wypraw przywoził także tematy i inspiracje do później powstających utworów. Podczas podróży do Francji i Anglii w 1787 poznał kręgi pol. magnatów niezadowolonych z rządów króla Stanisława Augusta, spotykających się w domu marszałkowej Lubomirskiej. W 1788 rozpoczął N. trwającą pół wieku służbę publiczną, działając z ramienia Czartoryskiego. Został wybrany na posła inflanckiego, brał udział w pracach sejmowych w ramach stronnictwa reform: przygotowywał projekty uchwał, współpracował z Kuźnicą Kołłątajowską, wygłaszał mowy, m.in. w obronie chłopów, przeciw wolnej elekcji, opowiadał się za przykładową karą dla spiskujących zdrajców. Publikował na łamach „Gazety Narodowej i Obcej”, organu stronnictwa „patriotów”, której był red. w latach 1791–1792. Sejmowa działalność N. cieszyła się uznaniem społecznym. W 1789 wygłosił mowę broniącą Komisję Edukacji Narodowej, podkreślił znaczenie reformy przeprowadzonej w Akademii Krakowskiej, opowiadał się za świeckim nauczaniem. Oświatę uważał za dźwignię rozwoju narodowego i społecznego. W 1789 wygłosił mowę polityczną o potrzebie sukcesji tronu, konieczności porozumienia się z narodem w tej sprawie i niebezpieczeństwach elekcji. Na wieść o wybuchu powstania 1794 powrócił do kraju, przebywał bowiem we Włoszech, gdzie schronił się w obawie przed władzami carskimi. Od bitwy pod Szczekocinami do klęski maciejowickiej pełnił funkcję sekretarza T. Kościuszki. Ranny, wzięty do niewoli, wywieziony został do Petersburga, tam osadzony w twierdzy pietropawłowskiej. Przebywając przez 2 lata w ciężkich warunkach celi więziennej, napisał kilkadziesiąt utworów. Po śmierci Katarzyny II został uwolniony przez cara Pawła I. Na prośbę Kościuszki wyjechał z nim w 1796 do Ameryki. W 1802 przyjechał do kraju,

by dokonać podziału majątku po śmierci ojca; w 1807 przyjechał ponownie na prośbę S. Małachowskiego. Został wówczas sekretarzem senatu, członkiem Dyrekcji Edukacyjnej (wizytatorem szkół), także pierwszym prezesem utworzonej Dyrekcji Rządowej Teatru Narodowego. W czasach Królestwa Polskiego uczestniczył w życiu społecznym i kulturalnym kraju: działał w Tow. Przyjaciół Nauk, pisał, wystawiał na scenie warszawskiej utwory dramatyczne o tematyce narodowej. Po wybuchu powstania listopadowego 1830 wrócił do czynnego życia politycznego: został członkiem Rady Administracyjnej, następnie rządu, redagował akty polityczne. W 1833 osiadł w Paryżu, gdzie związany z księciem Czartoryskim działał w Tow. Historyczno-Literackim. Pozostawił bogatą i różnorodną spuściznę literacką: wiersze, dramaty, pamiętniki. Najbardziej znany jest *Powrót posła* (wystawiony w 1791) – pierwsza pol. komedia polityczna, w której wyłożył program reform. Po klęsce Napoleona i utworzeniu Królestwa Polskiego pozostawał w umiarkowanej opozycji. Pracował nad pierwszą pol. powieścią historyczną – *Jan z Tęczy*. Napisał słynny cykl pieśni historyczno-patriotycznych – *Śpiewy historyczne*, w których utrwalił minioną wielkość Polski, nobilitował cnoty staropolskie.

Dzieła N. wydano m.in. pt.: *Dzieła poetyczne wierszem i prozą* (I–XII, L 1838–1840); *Pamiętniki (1809–1820)*, wyd. J. I. Kraszewski (I–II, Pz 1871); *Dzienniki pobytu za granicą* (I–II, Pz 1876–1877); *Dzieła* (I–V, Kr 1883–1886); *Pamiętniki Juliana Ursyna N. o czasach Księstwa Warszawskiego (1807–1809)*, wyd. A. Kraushar (Wwa 1902); *Pamiętniki z 1830–1831 roku*, wyd. A. M. Kurpiel (Kr 1909); *Pamiętniki czasów moich*, oprac. J. Dihm (I–II, Wwa 1957); *Podróże po Ameryce 1797–1807*, oprac. A. Wellman-Zalewska (Wr 1959); *Dzienniki 1835–1836*, oprac. I. Rusinowa (Wwa 2005).

Twórczość N. odzwierciedla idee i warsztat literacki późnego oświecenia, preromantyzmu, nawet romantyzmu. Jego dzieła mają na ogół charakter narodowy, polityczny, zakorzeniony w historii kraju, stanowią narzędzie walki politycznej (tragedia *Władysław pod Warną*, komedia *Powrót posła*). Domaga się w nich reform dla własnego państwa, głównie przywrócenia dziedziczości tronu. W silnej władzy monarszej widział potęgę narodu i państwa. Poglądy na ten temat wyrażał podczas wystąpień na Sejmie Czteroletnim (zabierał głos 144 razy). Podkreślał, że naród pol. przez tyle lat obarczany klęskami, podstępami, „leżący długo w nieczynności i niemożności”, to naród gotowy do czynu, to „naród rwący więzi, powstający z

upodlenia i hańby”, teraz musi się bronić, walczyć. Upominał się o prawa obywatelskie chłopów, mieszczan, domagał się ukrócenia ros. swawoli w Polsce, dopominał się o zwiększenie liczby wojska, o podatki i ofiary materialne, bronił Komisji Edukacji Narodowej, podkreślał znaczenie reformy w Akademii Krakowskiej, oświatę uważał za podstawę rozwoju narodowego i społecznego.

Bajki N., choć dalekie od mistrzostwa Krasickiego czy Trembeckiego, reprezentują odmienny model – bajki politycznej, uwypuklającej użyteczność obywatelską, odwoływanie się do archetypów wyobraźni narodowej. Choć korzystał z wzorca ukształtowanego przez Lafontaine’a, często odchodził od niego dla podkreślenia własnych praktyk i form. Cechą zasadniczą bajek N. była ich aktualność, bezpośrednie odniesienie do zjawisk politycznych, wierność wydarzeniom, patriotyzm. Ok. 1792 (wypadki związane z Targowicą) sięgnął N. po pamflet polityczny, uznając go za znacznie dosadniejszą i dotkliwszą broń literacką. Prawie każde ważniejsze działanie historyczne znalazło wyraz w jego twórczości – wydarzenia związane z Sejmem Czteroletnim, reformy (*Powrót posła*), Konstytucja 3 Maja (dla uczczenia rocznicy powstał utwór *Kazimierz Wielki*), sprawy Targowicy (pamflet polityczny *Forma prawdziwego wolnego rządu przez konfederację targowicką ułożona [...]*), dzieje Polski (*Dzieje panowania Zygmunta III – na wniosek uchwały Tow. Warszawskiego Przyjaciół Nauk*), wizerunki pol. rycerzy i królów, ich świętość (*Śpiewy historyczne*), postać Kościuszki, bitwa pod Racławicami (*Pochwała Kościuszki*). Czynnie działał w Tow. Warszawskim Przyjaciół Nauk. Napisał odezwę dyktatorską Chłopickiego, został prezesem Komitetu Śledczego badającego papiery tajnej policji, redagował jej odezwy, formułował koncepcję naczelnych władz rewolucji.

Teksty N. były wysoko oceniane przez współczesnych. N. przetrwał do dziś także jako pamiętnikarz, wnikliwie obserwujący i oceniający, zaangażowany w ważne wydarzenia w kraju.

K. Zbyszewski, *N. od przodu i tyłu*, Wwa 1939, 1991⁴, M. Witkowski, *W kręgu „Śpiewaków historycznych” N.*, Pz 1979; Z. Lewinówna, *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Wwa 1985, II 23–25; I. Rusinowa, *Julian Ursyn N. Biography of Georges Washington*, *American Studies* 17 (1999), 5–14; *Julian Ursyn N. Pisarz, historyk, świadek epoki*, Wwa 2002.

Beata Wałęciuk-Dejneka